

Ian Gough—Pete Alcock

Kollektivizmus, demokrácia és emberi szükségletek

Politikai skizofrénia

Angliában a politikáról való szocialista gondolkodás túl sokáig szenvedett a gazdaságpolitika, a szociálpolitika és az alkotmányreform közötti, három irányú szakadás miatt. Ebben a brit kultúrát és történelmet, helyesebben az 1979 előtti brit kultúrát és történelmet utánozta. Azóta Mrs. Thatcher kormányai hozzáálltak, hogy a három politikai területet újra integrálják „a szabad gazdaság és az erős állam” vonalán: a jóléti célokat az üzleti profitnak rendelték alá, a brit alkotmányt pedig centralizálták, hogy ezzel is elhárítsák az akadályokat a polgári társadalom leszármazottja, az „Egyesült Királyság Kft” elől. Ez az elkésett polgári forradalom az egyik oka annak, hogy a baloldal hagyományos skizofréniaja nem tartható fenn tovább.

A szociálpolitika és a gazdaságpolitika közötti szakadás létrejöttében nagy felelősség terheli a háború utáni munkáspárti kormányt. 1948. július 5-én Beveridge társadalombiztosítási tervezete és Bevan Országos Egészségügyi Szolgálatát egy rendkívül fejlett és úttörő „jóléti állam” koncepcióját indította útnak. Mindemellett — eltekintve a keynesianizmus egy halvány kísérletétől — az Attlee-kormány a jelentős államosítás ellenére sem teremtette meg az ipari és gazdasági beavatkozás módszeres formáját.

A thatcherista politika egyre körültekintőbben törekszik arra, hogy aláássa a jóléti intézmények társadalmi beruházásait és támogatását, s hogy ezeket egyéni, piacra alapozott kezdeményezésekkel váltsa fel. Igaz, hogy a gazdaság- és a szociálpolitika — bár elkülönülten, de — fejlődött, ám a brit alkotmányról, a politikai intézményekről és a kormányzási rendszerünkről alkotott baloldali gondolkodás alig fejlődött valamit. A munkásmozgalom olyan páratlan tisztelettel kezeli a brit alkotmányt, hogy az Burke-t és Bagehotot is megszegyenítené. A baloldal egészen a Munkáspárt harmadik, 1987-es választási vereségéig nem sokra tartotta az alkotmányjogi kérdéseket, a munkáspárti vezetőség pedig továbbra is kigúnyolja és elveti az újra-átgondolás igényét. Ez megint csak a háború utáni elrendezésre vezethető vissza: az a tény, hogy a jóléti államot és az államosítási programot be lehetett vezetni a brit politikai rendszer kritikája nélkül, ez utóbbi semlegességét és rugalmasságát látszott bizonyítani. Ahogyan Marquand (1988, 7. fejj.) kimutatja — a hatvanas évek elejétől az 1979-ig terjedő időszakban az intézményi újítások özönének lehettünk tanúi, ám ezeket semmiféle értékrend vagy ténylegesen közös cél nem támasztotta alá, 1979 óta az alkotmányreform gyorsan halad ugyan, de mindig rossz irányban.

Anglia nem fejlesztette ki az állami beavatkozásnak vagy a politikai alku és konszenzus politikájának azokat a formáit, amelyeket politikai gazdaságtanának természete megkövetel. Egyfelől a brit jóléti etatizmus és a kormány kis lépésekben adagolt beavatkozásai akadályozzák az amerikai stílusú piaci alkalmazkodási mechanizmusokat, miközben semmilyen kontinentális vagy japán stílusú „fejlettségi állapot” nem alakult ki, hogy elfoglalja ezek helyét. Másfelől sem az erős munkásmozgalom (mely kiterjedtebb, mint a Közös Piac hét legnagyobb gazdaságában), sem a magukat sáncokkal körülvevő érdekcsoportok és a „testületi beállítottság” rendszere nem integrálódtak a politizálás folyamatába a korporatizmus vagy a skandináv-osztrák-nyugatnémet mintájú társulási demokrácia határozott formái útján. Ez gazdaságilag és politikailag egyaránt káros. Mindez azt jelenti, hogy a gazdaság- és a szociálpolitika az amerikai stílusú megoldások felé közelít: neoliberális kínálati oldalú gazdaságpolitika, megtévezve egy maradékeltű szociálpolitikai rendszerrel. Ahogy a folyamat előrehalad, úgy távol egyre inkább a szakadék Anglia és Európa között.

Olyan tendenciák ezek, amelyeket meglehetősen későn ismert fel a Munkáspárt baloldala és a Szakszervezeti Szövetség, ha most új kapcsolatok fejlődnek is ki az európai vezetőkkel. Ám nem annyira az európai szocialista támogatók vonzerejének kellene bennünket afelé irányítani, hogy közelebről megállapítsuk Anglia szerepét Európán belül, hanem annak az ellentétnek, amelyet az európai társadalmi és gazdasági struktúrák a thatcheri kapitalizmussal szemben alkotnak.

Ezért olyan gazdasági és szociális irányelvek, valamint alkotmányreformok alternatív csomagtervének kidolgozására van szükség, amelyek egymással összeegyeztethetők, nyíltan szocialista célokat fejeznek ki, és az összes társadalmi erőket a megvalósításukban rejülő potenciállal támasztják alá.

Szocializmus és emberi szükségletek

A szocializmusnak a jó életről alkotott specifikus elképzeléseket kell valóra váltania. Az utóbbi évek egyik biztató tendenciája éppen ennek a kérdésnek nyílt, kutató módon való újrafelvetése volt. Sokan, mint például Roy *Hattersley* (1987), sürgetnek minket, hogy nyílt sisakkal menjünk neki az Új Jobboldalnak, és „válasszuk a szabadságot” a modern szocializmus jelszavául. De nem győznek meg bennünket. Bármennyire képtelenség is a szabadság thatcherista, beszűkült és negatív felfogása — vagyis az, hogy ennek az állami elnyomástól való megszabadulás a kritériuma — és bármily nagy hatásúak is azok a gondolkodók, akik egy alternatív, pozitív szabadságfogalmat javasolnak, mégis túlságosan kényes és végső soron zavartkeltő a szocializmus lényegi eszméit csupán erre az értékre korlátozni. (Ami természetesen nem jelenti annak tagadását, hogy a szabadság — mind a politikai, mind a társadalmi szférában — abszolút központi eleme a szocializmusnak). Mások, mint például *Beetham* (1987), úgy érvelnek, hogy a radikális demokrácia rabul ejti a modern szocializmus szívét. Kétségtelen, hogy ez a demokrácia abszolút előfeltétel, de megint csak úgy látjuk, hogy elégtelen és túlságosan sokarcú.

Mindkét újrafogalmazás túl sok engedményt tesz a liberalizmusnak. Nem tévesek, de elégtelenek a szocializmus lényegi eszméinek megragadásához. Azt akarjuk bebizonyítani, hogy a szocializmus elsőrendű törekvése a föld erőforrásainak felhasználása az emberi szükségletek kielégítésére. „A közös emberi szükségleteket állítani első helyre” — ez a szocializmus mozgatórugója, s ennek jegyében törekszik a szabadságra, az egyenlőségre és a demokráciára, de ezeket a „kollektív erőfeszítéssel” kapcsolja össze, és azzal, amit azelőtt a szocializmus testvériségének neveztek.

Mik az emberi szükségletek? Azok, amelyek nemcsak az afrikai éhező gyermek, hanem az angol veszélyeztetett gyermek arcán is szemmel láthatóak. Ám a gondolat az utóbbi években háttérbe szorult azoknak a filozófiai elméleteknek a hatására, amelyek szerint egy-egy kultúrának megvannak a maga relatív szükségletei, így nem lehet empirikusan megállapítani.

A mi szemünkben a szükségletek az alkotó és érvényes emberi cselekvés egyetemes előfeltételei. Minden embernek — bármi is a neme, kora, nemzetisége, osztálya, vallása, etnikuma — vannak alapvető szükségletei. Ha ezek nem eléggülhetnek ki, úgy ez akadályozni fogja őt abban, hogy sikeresen tevékenykedjék a társadalomban, amelyben él. Ilyen alapvető emberi szükséglet az *egészség* és az *autonómia*. Az egészséget nagyjából megfogalmazhatjuk úgy, mint a fizikai betegség hiányát; autonómiának pedig annak tudatát és azt a képességét tekinthetjük, amelynek birtokában teljes életet élünk a társadalomban, önmagunkat és embertársainkat becsülve. Ahhoz, hogy egészségünk és autonómiánk legyen, legalább minimális mértékben ki kell elégíteni bizonyos közbülső szükségleteket. Ezek közé tartozik a megfelelő és tápláló étel, meleg és száraz lakás, veszélytelen környezet és munka, kellő egészségvédelem, a gyermekekről való helyes gondoskodás, jelentős közösségi segítőhálózat, írni-olvasni-tudás és megfelelő közoktatás, munkában vagy más fontos tevékenységben való részvétel, fizikai és gazdasági biztonság. Mindezek a közbülső szükségletek szintén egyetemesek, hacsak nem ragaszkodunk egy olyan társadalom vagy kultúra képzetéhez, amelyben ezek inkább csökkentenék, mint növelnék az egyéni képességeket. A szocializmus tehát azzal a nézettel kezdődik, hogy előbb kell kielégíteni minden embernek ezeket az alapvető szükségleteit, mint a kevesek vágyait.

Mindezeket túl az emberek speciális csoportjainak specifikus szükségleteik vannak, amelyeket egészségük és autonómiájuk megőrzése érdekében szintén ki kell elégíteni. Hogy egy kézenfekvő példát említsünk: minden nő, aki szülni akar, igényt tart biztonságos körülményekre, amelyek között szülhet. Más specifikus szükségletek a társadalmi kizsákmányolásból, elnyomásból, egyenlőtlenségből következnek.

Ám nyomban felmerül egy gyakorlati és egy erkölcsi probléma. Mert ha elfogadjuk is, hogy az alapvető szükségletek egyetemesek, bizonyosan sokkal nehezebb megegyezésre jutni abban, hogy részleteikben mik ezek a szükségletek, kik legyenek a „kielégítők”, és melyek e szükségletek kielégítésének legjobb módjai. Ki döntsön? — kérdezik *Hayek* és a *neoliberálisok*. A szociális gondozási szakemberek, a hivatalnokok vagy az állam?

A szükségletek csoportjai és a különböző csoportok szükségletei közötti prioritás kérdése, mindig a politikai vita középpontjában fog

állni. Van-e hát valamilyen kiút abból a zsákutcából, amely a közös emberi szükségletek kielégítését célzó szocialista terv meghiúsításával fenyeget?

A demokratikus szocialista megoldás közös megegyezést jelent olyan eljárásokban, amelyek lehetővé teszik, hogy vitáinkban kollektívan és ésszerűen döntsünk a közös és specifikus szükségletek mibenlétéről, és kielégítésük legmegfelelőbb módjáról.

A képviseleti és részvételi demokrácia hagyományai — mind politikai és gazdasági területen, mind pedig az államban és a civil társadalomban — központi elemei a szocialista elképzeléseknek. Ügyszintén központi elem az *egyenlőség*, mint specifikusan szocialista célkitűzés, és — főleg középtávon — a *Tawney* (1952) által megfogalmazott cél: annak biztosítása, hogy a fennálló egyenlőtlenlégek ne idézzék elő némi kirekesztését a társadalomban való részvételből. Más szóval: az emberi szükségletek kielégítésére irányuló kívánságban az a hagyományos demokratikus szocialista gond is jelen van, amely e cél elérésének *társadalmi* eszközeivel kapcsolatos. E két vonatkozás összekapcsolása a reform „kettős stratégiájához” vezet, amely felülről lefelé centralizált jogokat és alulról felfelé decentralizált kezdeményezéseket foglal magában. Ez a stratégia talán besorolható a *polgári státus* és a *demokrácia* fogalmába.

Tervezés a szükségletek kielégítése érdekében

Mit jelent mindez a gazdaság- és a szociálpolitika szempontjából? Röviden azt, hogy *mindkettőnek* az emberi szükségletek optimális kielégítését kellene célul kitűznie. „Termelés a szükségletek kielégítésére” — ez, mint a szocialista politika vezérfonala, semmiképpen sem túl bőbeszédű meghatározás. Figyelmesebben végig kell gondolnunk, hogy pontosan mivel jár együtt.

Új gazdasági modellre van szükségünk. Kezdjük azzal, hogy három szakaszt különböztetünk meg. Ezeken keresztül kell menniük az erőforrásoknak ahhoz, hogy a szükségletek kielégítésévé alakuljanak át (Doyal és Gough, 1990).

Először a társadalomban megfelelő mennyiségű és minőségű *másodlagos javakat* kell előállítani. Másodsorban mindezeket az egyének, a családok és a háztartások szükségleteinek *sürgőssége* szerint kell elosztani. Harmadszor ezeket a családokon és a háztartásokon belül helyes és igazságos fogyasztási szisztémákban kell a szükségletek kielégítésévé átalakítani. Az ezzel járó össztársadalmi munka pedig igazságos elosztást és olyan elrendezést kíván, hogy ne tegyen kárt az egyének egészségében és autonómiájában.

Mármost nyilvánvalóan képtelenség azt állítani, hogy egy szabályozatlan tőkés gazdaság hatékonyan meg tudná szervezni ezt a folyamatot. (Talán ezzel magyarázható, hogy a legkörültekintőbb neoliberális gondolkodók óvatosak, és a konzervatív politikusoknak engedik át a terepet.) Az ilyen gazdaság nem tudja biztosítani, hogy a termelési egységek prioritásban részesítsék az egészségügyet, az oktatást, a lakásügyet. Mindez arra jó, hogy ismét leszögezzük, ami sokunk számára már egyébként is nyilvánvaló. Ám a másik oldalon ott állnak a keleti tömb államszocialista gazdaságainak súlyos kudarcai.

Mindezt persze most már korrigálják, de az a mostani általános felismerés, hogy a központilag tervezett gazdaságokban komoly gyengeségek vannak, azt jelenti, hogy nem állíthatjuk egyszerűen szembe az Új Jobboldal értetlenségével a társadalmi tulajdont és a központi tervezést.

Jobban tennénk, ha Svédország és néhány más európai szomszédunk tapasztalatait tanulmányoznánk (lásd pl. Korpi, 1983). Svédország a szükségletek kielégítésének a világon legmagasabb és leginkább egyenletes szintjét egy sikeres gazdasággal kapcsolja össze. A titok a jelek szerint a magas színvonalú állami szociális és gazdasági beavatkozásban rejlik, amelyet egy erőteljesen aktivizált munkásmozgalom irányít. A *szociálpolitika* és a *gazdaságpolitika integrálása*, a *civil társadalomban való magas szintű részvétellel* együtt, képessé teszi a svéd munkás- és szocialista mozgalmat arra, hogy a kapitalizmus kézbentartásának, egyszersmind átalakításának stratégiáját kövesse. Anglia számára a belátható jövőben az egyetlen ésszerű válasz az olyan gazdasági szerkezet, amely plurális tulajdonformákat foglal magában, a magántulajdon felelősségre nem vonható koncentrációi nélkül; a terv és a piac keveréke, amelyhez a civil társadalmon belül egy harmadik, szövetkezeti, kommunális szektor ösztönzése társul; a munkahelyen és a tágabban vett társadalomban pedig a részvétel demokratikus formái — más szóval — talán nevezhetjük így, egy *demokratikus piaci szocializmus*.

Ezen a szerkezeten belül el kell ismernünk és támogatnunk kell a *szabályozott piacok* szerepét. Éppenséggel helytelen automatikusan szembeállítani egymással a szükségletet és a piacot. Vannak bizonyos közbülső szükségleti javak — például a ruházat vagy az élelmiszerek —, amelyeknél a piac-vezérelte termelés (ha az állam megfelelően szabályozza) nyilvánvalóan fölötte áll az állami ellátásnak. Ha ezt elfogadjuk, akkor el kell ismernünk és támogatnunk kell a *szabályozott nyereség* szerepét.

A megvalósítható szocialista stratégia szabályozott piacokat és szabályozott nyereséget jelent a szükségletek kielégítésére irányuló tervezés keretein belül. Am a demokratikus piaci szocializmus több, mint „terv plusz piac”. Alternatív, „harmadik” termelési- és elosztási formákat is igyekszik előmozdítani a közösségen belül, különösen a fogyasztási-, a nagykereskedelmi- és a termelőszövetkezetek. A szükségleteket megcélzó politika új fogyasztási politikát követel: a fogyasztók és a használók megszerzésének új módjait. Olyan politikát, amely *szocializálni* kezdi azt, ami jelenleg *egyéni döntések* kérdése. A fogyasztók kerüljenek olyan helyzetbe, hogy egy termék megvásárlásakor figyelembe vehessék a módot, ahogyan az adott termék készült, a termék hatását a közösségre, az előállításában közreműködő államok politikai arculatát, és a termelési folyamat minden egyes szakaszának környezeti hatását. Közösségi alapokból finanszírozott fogyasztási egyesülések valamint az újjáélesztett szövetkezetek segíthetnek áthidalni az itt meglévő szakadékot. A termelőszövetkezetek támogatása adókedvezményekkel és szubvencionált kölcsönökkel szintén ösztönzőleg hatna a termelés és a gazdasági gyakorlat egy harmadik területének kialakulására. Ily módon a terv és a piac uralkodó mechanizmusainak kiegészítésére alternatív termelési módszereket és fokozottabban közösségi irányultságú vezetési mechanizmusokat lehet bevezetni.

A kettős stratégia

A szocializmus végül is azt jelenti, hogy a gazdaság fő tényezői kollektív ellenőrzés alatt állnak, amivel együtt jár az állam és a társadalmi szektor nagyobb szerepe. Ezért különös figyelmet kell fordítanunk az állam demokratikus ellenőrzésére. Ha elfogadjuk, hogy az egyének autonómiájának növelése érdekében szükség van egy lehetőségeket nyújtó államra, biztosítanunk kell, hogy működése során ne fossza meg egyszersmind lehetőségeitől ezt az autonómiát. Ezért, mint javasoltuk, az állam vonatkozásában ki kell fejlesztenünk a „kettős stratégia” gondolatát (Doyal és Gough, 1986 és 1990). Dióhéjban: centralizálnunk és *együttal* decentralizálnunk kell a mai brit államot, ha az a cél, hogy növelje a kollektív jólétet és hatalmat adjon a lakosság zömének.

Egyfelől csakis az állam garantálhatja az egyének *jogát* alapvető szükségleteik kielégítésére; úgy van rendjén, hogy az alapvető állampolgári jogokat a központi állam garantálja. Ezt sem a piac, sem a közösségi szolidaritás nem teheti meg. Csakis a központi állam oszthatja fel újra a jövedelmet, vállalkozhat országos gazdasági és szociális tervezésre, láthat el megfelelően számos alapvető szolgálatot, mint amilyen az egészségügy és az oktatás. Csakis a központi állam juttathatja érvényre az egyenlő lehetőségek politikáját, koordinálhatja az újítási és kutatási célkitűzéseket, szabályozhatja a szállítást és a közlekedést, irányíthat át gazdasági beruházásokat a térségek között stb.

Az a háború utáni, jóléti államra jellemző feltevés, hogy a szociálpolitikai ellátás állami ellenőrzése az egyetlen biztosíték ahhoz, hogy mindenkire egyenlően kiterjedjen, csupán a paternalizmushoz és azok kirekesztéséhez volt recept, akik nem illettek bele a szükségletek uralkodó modelljeibe. Biztosítanunk kell, hogy a szociális és gazdasági tervezés jövődjé formái annak alapján fogalmazódjanak meg, hogy a fogyasztók különbözőképpen fejtik ki kezdeményezésüket és vesznek részt a helyi ellenőrzésben.

A kettős stratégia következményei a gazdaságpolitikában

Anglia (és más nyugati országok) múltbeli tapasztalatainak tanulságai több dologra is figyelmeztetnek. A Morrison-féle államosítás például egyértelmű balsiker volt, és mint az állami ellenőrzés általános modellje sem nem kívánatos, sem nem megvalósítható egy jólétre orientált gazdaságban. Nem kívánatos, mert mélységesen antidemokratikus. Megvalósíthatatlan, mert az új posztfordista struktúrák és gyakorlatok kifejlődése aláaknázza azt az ellenőrzést, amelyet a tulajdonnak az államra való pusztá átruházása nyújthat. Ugyancsak tanulni lehet abból, hogy más nyugati országok a gazdasági szabályozás sikeresebb módszereit gondolták ki. A gazdasági koordinációnak nagyjából három formájával találkozhatunk: Nyugat-Németországban a banki koordinációval, Franciaországban és Japánban az etatizmussal, Svédországban pedig a korporatizmussal. A főszerepet különböző tényezők játsszák — a fináncióke, az állam illetve a munkásmozgalom —, de valamennyiükben van egy szerv, amely mint a gazdaság „szabályozó intelligenciája” és „irányító mechanizmusa” cselekszik. Ezekben az országokban a gaz-

dasági fejlesztésnek azokat a formáit támogatják, amelyek prioritást adnak a jólétnek — itt elsősorban a szocialista „társadalmi alku” svéd eljárásaira kell gondolnunk. Ezek a tanulságok a gazdaságpolitika vonatkozásában a következő prioritásokat sugalmazzák: először is új kapcsolatrendszer kell kialakítani a *pénzügy* és az *ipar* között. Jelenleg az Egyesült Királyság pénzügyi rendkívüli mértékben hagyatkozik a piaci nyomásokra, és nem fejlesztették ki azokat az intézményi kapcsolatokat az iparral, amelyek az európai kontinensen megtalálhatók. Ezek következménye a „rövid lejáratúság” a pénzalapok kezelésében és az értéktőzsdei preferenciákban (ez a tendencia az utóbbi években rosszabodott); a kötelezettségvállalás hiánya a vállalatok beruházási terveire vonatkozóan; a rendkívül nagyszámú cégátvétel és fúzió, amelyek kevés vállalati teljesítményt tudtak felmutatni; és végül a drámai tőkekiáramlás külföldre.

Nem kétséges, hogy számos központi pénzügyi intézet esetében az államosítás az egyetlen helyes és hatásos politika, ám ez jelenleg nem valószínűsíthető meg. Sőt, még kevésbé valószínűsíthető meg, mint kevésbé fontos iparvállalatok és szolgáltatások állami tulajdonbavétele. Nemcsak azért, mert ezek az intézmények politikai ütőképességgel bírnak, hanem azért, mert siettetetnek is egy pénz- és fizetési mérlegválságot, és ezt minden politikus tudja. Ezért egy reform-kormánynak vagy drasztikusan és nyomban, már hivatalba lépésének óráiban kell cselekednie, vagy fokozatos stratégiát kell követnie. Mindkettő problémákat vet fel, de az előbbi még önellentmondást is rejt. A mai helyzetben egy ilyen irányvonalat támogató párt nyeresési esélye már a választások előtt elenyésző intézkedéseket siettetne, ami pedig drámaian rontaná a párt választási esélyeit, s a választások utáni gazdasági helyzetet.

A másik szükséges alkotóelem egy *ipari stratégia*. Az, hogy Angliának nincs ipari stratégiája, ellentétes a legtöbb OECD-ország mai gyakorlatával. Kivétel az Egyesült Államok, ahol viszont a Pentagon ellátási programjai burkolt formájú ipari politikaként hatnak.

1979 óta a termék- és a munkapiac deregulációja, az állami segítyekre fordított kiadások csökkentése és a privatizálás még nehezebbé tették egy összefüggő iparpolitika megvalósítását.

Tomlinson és Leadbetter például alternatív prioritásokat és új politikai eszközöket javasolnak, így például korlátozott protekcionizmust az ipari import csökkentésére, a City hatalmának ellenőrzését és a beruházási tervek fokozott kormányirányítását, továbbá az állami képzés kiterjesztését és jövedelempolitikai intézkedések bevezetését. Ezzel együtt a társadalmi tulajdon új formáiról beszélnek, amelyek azon alapulnak, hogy a központi államhoz és a civil társadalomhoz inkább a piaci, a beruházási és a foglalkoztatási politika befolyásolása terén, semmint a termelés közvetlen államosításakor kapcsolódnak. Ilyenképpen ma az állami beavatkozás különféle formái szükséges alkotórészei a megvalósítható szocialista gazdasági programnak. Semmi bizonyíték nincsen arra, hogy a fejlett tőkés országokban, köztük Angliában az állami beavatkozás önmagában népszerűtlen vagy hatástalan lenne. Ezzel szemben az *elavult* és *hatástalan* állami beavatkozás az, amely választási és gazdasági tekintetben egyaránt káros, és fel is kell váltani a gazdasági tevékenység szélesebb körű, mind felülről lefelé, mind alulról felfelé gyakorolt ellenőrzésével. Ez elvezet bennünket a gazdasági reform harmadik területére: egy új *társadalmi szerződés* kialakí-

tásához, a „társadalmi alku” rendszeréhez. Általa fokozatosan kifejlődnek a döntéshozatal kollektív és demokratikus folyamatai, amelyek mind a civil társadalomban működő szervezett csoportokat, mind pedig magát az államot involválják. Ismét a svéd munkásmozgalom mutatta meg, hogy egy fegyelmezett, ötletes, szolidarisztikus mozgalom hogyan érheti el a teljes foglalkoztatottságot, a szociálpolitikai jogok fejlett rendszerét és a részleges gazdasági demokráciát azáltal, hogy ellenszolgáltatásként a bérekben való mértéktartást, a munkaerő-mobilitást és az új technológia elfogadását nyújtja a svéd tőkének.

Igaz, a brit és a svéd társadalmi szerződések eredményei úgy különböznek egymástól, mint ég és föld. Következésképpen sok angol trade-unionista és szocialista hevesen ellenzi a „jövedelempolitika” minden formáját, vagy legjobb esetben nincs tisztában annak lehetőségeivel. Ám egy alkun alapuló társadalmi szerződés a legdöntőbb fontosságú dolog, amellyel a szakszervezeti mozgalom elősegítheti a megújult szükségleti politika kialakítását napjaink Angliájában. Ellentmondás van abban, ha egy országnak erős a szakszervezeti mozgalma és azt tarthatja magáról, hogy a munkásosztály általános érdekeit képviseli (ilyen mozgalma van Angliának), miközben úgy ténykedik, mintha egyszerűen egy lenne a sok rész-érdekcsoport közül.

A kettős stratégia a szociálpolitikában

A szociálpolitikai fejlesztéseknél a jövőben kerülni kell a háború utáni jóléti állam paternalizmusát és professzionalizmusát. A szolgáltatások központi ellenőrzése és meghatározása, a szociálpolitikai ellátásban részesülők kirekesztése az ellátás szolgáltatásában való bármilyen kollektív részvételből oda vezetett, hogy az emberek elidegenedtek az *etatista* ellátástól, amit a Thatcher-kormányok a nyolcvanas években könnyen ki tudtak használni.

Beveridge társadalombiztosítási indítványainak lényegéhez tartozott, hogy a társadalombiztosítási juttatásokhoz jogi alapra van szükség. Ám indítványai hézagosak voltak, mert a foglalkoztatás révén szerzett jogok fogalmán alapultak, és ilyenképpen korlátozták a tényleges jogosultságot. Ezért a jövőendő társadalombiztosítási juttatásokat *státus* (nem pedig járulék) által meghatározott jogokra kell alapozni, valamint olyan jogokra, amelyeket mindenki *megért* és *érvényesíthet*. Az ilyen polgárjogi követelések szembeállításával a mostani thatcherista szociálpolitikával fontos stratégia a Munkáspárt számára. Hosszú távon az új jogok mindenki számára államilag garantált jövedelem formáját öltetik; rövidebb távon azonban az állami jövedelemhez való feltétlen jog fogalma könnyen érthető és potenciálisan népszerű követelés azok számára, akik nem tudják bérből eltartani magukat. Az állampolgári jogok bevezetése a szociálpolitika más területein is kihívást jelent a thatcherizmus piaci individualizmusával szemben, de ezen felül is túllendít bennünket a háború utáni jóléti politika számos fő jellegzetességén. Az a tény, hogy Angliában továbbra is nagyszámú *hajléktalan* él, nem egyeztethető össze a szükségletek kielégítésének kollektív kötelezettségével. Ténylegesen a konzervatív kormány saját, 1980-as lakástörvénye vezette be első ízben a *lakásbérlők* törvényen alapuló jogait, ezeket manapság mindenki pozitív lépésnek ismeri el. A jövőendő

lakáspolitikának ezekre kell építenie szélesebb körű stratégiáinak kifejlesztése során, amelyekben mindenki számára garantálni szándékozik a vétel vagy a bérlet jogát, azokat is beleértve, akik jelenleg mind az állami-, mind a magán lakásellátásból ki vannak zárva.

Az érvényesíthető jogok körét ki kell terjeszteni a megfelelő színvonalú lakáshoz és karbantartási javítások támogatásához való jogra is, akár a közösségi-, akár a magánszektorba tartoznak a házak.

Az *oktatásügyben* a szolgáltatások igénybevevőinek jogait nem nagyon értették meg, illetve fogadták el. Sőt, az az elvárás, hogy a szakemberek értsenek hozzá a legjobban, csaknem meghatározó vonása az ellátásnak. Am a felsőoktatásban a „fogyasztó” által történő kiválasztás (legalábbis, ami a tanulmányok területét illeti), mindig is a tervezés középpontjában állt. Azáltal pedig, hogy az új Országos Szakképzési Tanács (National Council for Vocational Qualification) munkájában hasonló fejlemények tapasztalhatók, a fogyasztói rugalmasság más szférákra is kiterjed. Ki lehet és ki is kell terjeszteni az alap- és középfokú oktatásra is, amelynek háttéréül a tananyag lényegi, az alapszínvonalat biztosító része szolgál.

Ha valamit, az *egészségügyi* és *szociális* szolgáltatásokat még jobban uralta a szakemberek ítélete és ellenőrzése, mint az oktatásügyet. Am itt is be lehet és be kell vezetni az állampolgári jogokat. *Plant* (1988) az állampolgári jogok védelmében arról beszél, hogy szükség van „készpénzre, jogokra, felhatalmazásra és pénzpotlékokra (bónokra)”. Újabban a mentálhigiénés szolgálatokról folytatott viták szintén felvetették a kérdést, hogy az igénybevevőknek joguk van-e egészségügyi szükségleteket kielégítő ellátást kérni (pl. joguk van-e községi mentálhigiénés gondozásra). Az egészségügyi magánellátás amellet tör lánzdását, hogy bízzák a fogyasztókra a szolgáltatások kiválasztását és ellenőrzését, amint ezt *Thatcher*, híres 1987-es választási beszédében, az egészséggondozás megválasztásának előnyeiről szólva, példákkel szemléltette. A közösségi egészséggondozás nem törekedhet és ne is törekedjék a magángondozás utánzására; a preventív gyógyászat kollektív tervezésének és a költséges képzési- és beruházási tervezésnek központi koordinálását nem vezérelhetik csupán a fogyasztói preferenciák. Mindamellett komolyan mérlegelnünk kell, hogy a közegészségügyi szolgáltatások fogyasztói ne kapjanak-e felhatalmazást érvényesíthető jogaik útján a megelőzésre és a kezelésre. Ebben a tekintetben a bonok (térítvények) csaknem bizonyosan túlságosan durva eszköznek tekinthetők, de az egészséggondozásra való általánosabb jog nem ellentéte, hanem érve az egészségügyi alapszükségletek állami ellátásának.

A *szociális* szolgáltatásokban a gondozási szükségletnek inkább az aktív, semmint a passzív megközelítést kell elősegítenie. A szociális szolgáltatások klienseinek úgyszólván definíció szerűen szükségük van szakemberek segítségére és tanácsadására. Am a gyakorlati szociálpolitikai munkának mindig is egyik fő jellemzője volt, hogy a kliensek autonómmá válásán fáradozott, és igyekezett biztosítani őket arról, hogy problémáikra a megoldást ők maguk teremtik meg. Az olyan szolgáltatásokhoz való jogok, mint például a rokkantsági segély, házi segítségnyújtás, nappali gondozás, közösségi szolgáltatások stb. jelentősen erősítenek ezt a folyamatot, és biztosítanak, hogy a szociális munkások inkább mint tanácsadók és szószólók tevékenykedjenek klienseik érdekében.

De a szociálpolitikai ellátásra való igényjogosultság és jog fejlődése többet kíván, mint államilag becikkelyezett törvényeket. Olyan szociálpolitikai szolgáltatásokat is igényel, amelyek együtt járnak e jogok érvényesítésének kötelezettségével, hiszen minden jogász tudja, hogy a papíron lévő jog nem több papírnál. Ezt részben elérhetjük a szolgáltatások fokozottabb demokratizálásával, de a szociálpolitika tájékoztatási, tanácsadási és pártfogási rendszerének korrekt működésével is.

A *szociálpolitikai jogokkal* kapcsolatos szolgáltatások fejlődése a hetvenes években kihívást jelentett az éppen csökkenő jóléti állami ellátással szemben. Ezt igen érzékelhetővé tették azok a sikeres kampányok, amelyek a társadalombiztosítási segélyek iránti jogaik védelmére bátorították az igénylőket, különösen amikor ezek a jogok veszélyben forogtak. Amikor majd a jogokon alapuló tanácsadási és pártfogó munka kiterjed az állami ellátás minden területére, ez elő fogja segíteni, hogy az ezzel foglalkozó szakemberek szerepe megváltozzék, s a paternalizmusról és ítéletmondásról a tájékoztatásra és a támogatásra essenek a hangsúlyok. Az ilyen fejlemények bizonyos mértékben felfedik magának a jogrendszernek az ellentmondásait is. Az a jogrendszer, amely hagyományosan mindenekelőtt a magángazdaságot védelmezte, soha nem reagált különösebben fogékonyan a szélesebb társadalomnak azokra a szükségleteire, amelyek a jogok törvényes érvényesítésére irányultak.

A jóléti ellátáshoz való igényjogosultság kifejlesztése az egész szociálpolitikában tiltakozást fog jelenteni a törvények korlátozott szerepe ellen. Fokozottan arra szorítja majd az alsóbb bíróságokat, hogy helyetfésítsék a törvényeket, magukat a törvényszékeket pedig arra, hogy a *családi törvényszék* modellje szerint formálódjanak át; ezenkívül növelni fogja annak az igényét, hogy nem hivatalos jogi dolgozók és laikus tanácsadók is vegyenek részt ezekben a testületekben. Mindezek a jogászai hivatás monopóliuma elleni tiltakozáshoz is elvezethetnek. Fontos fokmérője lehet mindez az állampolgári jogok jelentőségének, ez a változás meg tudja nyitni a nagyhatalmú és elzárkózó állami szolgálatokat és szakmai testületeket a hatalommal felruházott polgárok előtt. A folyamat olyan alkotmányjogi intézkedésekkel is összekapcsolható, amelyek a törvényszékek és a jogi folyamatok megreformálását célozzák.

A demokrácia továbbfejlesztését a *társadalombiztosítás* terén is napirendre lehet és kell is tűzni. Az „Első jelentés a Munkáspárt politikájának számbavételéről” röviden utal „a fogyasztóknak kedvező” Demokratikus Egészségügyi Szociális Szolgálatra ((DHSS, ma DSS, azaz Demokratikus Szociális Szervezet), de keveset beszél arról, hogy miként lehetne az állami szolgáltatásoknak ezt a legzsarnokibb és leginkább elidegenítő fajtáját fogékonyabbá tenni a fogyasztók igényei alapján. Az egyetlen út a *demokratikus számadási kötelezettség* formáinak bevezetésén át vezet.

Nem szükséges, hogy ez a segélytarifákról való helyi népszavazás formáját öltse, mert az inkább megosztaná az erőket, legalábbis rövid távon biztosan. A segélyek folyósítására, a hivatalok helyének és típusának meghatározására, a személyzet képzésére és fejlesztésére, valamint az információk és az új technológiai berendezések beszerzésére vonatkozó döntéseket egyaránt felelős vitára lehetne bocsátani a dolgozók és a fogyasztók helyi fórumain.

Aki a szociálpolitikában állampolgári jogokra és demokráciára hivatkozik, az legyen elkötelezettje a jóléti szolgáltatások tervezésének és a velük való ellátás kettős stratégiájának. Sokan úgy gondolják, hogy a thatcherizmus magánpiaci individualizmusának egyetlen alternatívája, ha a társadalom a háború utáni jóléti államhoz tér vissza. Ez az állami jóléti ellátás azonban csupán a fehér, alkalmazásban álló férfi munkásosztály szükségletein (és politikai ütőképességén) alapult, és számos etnikumot, csoportot, kisebbséget kirekesztett. A kettős stratégia ezzel szemben a nép által és a nép számára épített állam és civil társadalom kölcsönös függőségének új modelljét kínálja.

Alkotmányreform

Most talán Nagy-Britanniáé a legerősebb — de legkevésbé képviselői — központi kormány a nyugati világban, s ehhez egy számadásra legkevésbé kötelezett államgépezet társul. Az erős állam felé tett újabb lépések visszafordítása az egyik oka annak, hogy Angliában az alkotmányreform a demokrácia fokozására irányuló minden stratégia legfontosabb alkotórésze. De — ahogy mindvégig hangsúlyoztuk — a gazdaság- és szociálpolitika kettős stratégiája azt jelenti, hogy az alkotmányreform minden olyan demokratikus szocialista stratégia számára elengedhetetlen, amely az emberi szükségletek kielégítésére törekszik. Ha azt akarjuk, hogy a jóléti szükségleteket mint szociális jogokat garantálják nekünk, ehhez az is szükséges, hogy az íratlan brit alkotmány elmozduljon az alapjogok világos rendszere, valamint egy megreformált bírósági és közigazgatási rendszer felé. *A gazdasági, a társadalmi és az alkotmányreform elválaszthatatlanok egymástól.*

Örvendetes, hogy az alkotmányreform végre megjelent azokban a szocializmusról és a szociáldemokráciáról folyó vitákban, amelyek a baloldaltól és a centrumból indultak ki (lásd Marquand 1988 és Keane 1988). Széleskörű támogatást is kapott angliai Bill of Rights-t* követelő Charta 88 számos aláírójától. Számos alkotmány-reformjavaslat létezik, amely szerint ezeket a munkásmozgalmon belül nyíltan meg kell vitatni. Van köztük olyan, amelynek a végrehajtó hatalom fölötti parlamenti ellenőrzés fokozása a célja. Keane (1988) olyan elgondolásokat fejteget, mint a miniszterelnöki gyámkodás korlátozása, megfelelőbb ülésezési időpontok, külön vizsgálódási könnyítések biztosítása, gyakoribb televíziós közvetítés az állandó bizottságok üléseiről és egyéb változtatások. Am a reformnak a kormányra is ki kell terjednie, például úgy, hogy a törvényhozás rendelkezék a tájékoztatás szabadságáról és a köztisztviselők számadási kötelezettségének és felülvizsgálatának új formáiról. A jogi szolgálat hozzáférhetősége a megnövekedett állampolgári jogok keretében a jogi hivatás és a bíróságok reformját is meg fogja követelni. Azt is fel kell ismernünk, hogy milyen óriási hatalmuk van a hírközlő eszközöknek minden olyan társadalomban, amelyet — mint Angliát is — a tömegkommunikáció ural. A tulajdon törvényes korlátozására és ellenőrzésére itt épp úgy szükség van, mint a távközlési eszközök és a sajtó hozzáférhetőségének demokratikus kiterjesztésére.

* A Bill of Rights Anglia parlamentáris alkotmányának 1689-es alaptörvénye — a fordító.

Általánosságban elengedhetetlen az arányos képviselet bevezetésére irányuló választójogi reform. Ez éppenséggel egy sorba állítaná Angliát a világ demokráciáinak többségével és valamennyi európai demokráciával, Franciaországot kivéve. A mostani választási rendszer állandósítja a kisebbségi konzervatív uralmat. Gyakorlatilag sok választót megfoszt a szavazati jogától, és egyéb hibái mellett jelentősen akadályozza, hogy nők és kisebbségek bejussanak a parlamentbe. Mindezen túl a választási aritmetika rendkívül kedvezőtlen a Munkáspártra nézve, és ha figyelembe vesszük a folyamatban lévő határ- és népességváltozásokat, nem valószínű, hogy a dolog jobbra fordul. A választási reformra való kötelezettség vállalásának az alkotmányjogi reform központi elemévé kell válnia. Ez a kötelezettség-vállalás megnyitja az utat egyfajta, a szociáldemokrata-liberális és a nacionalista pártokkal kötendő választási paktum előtt. Belátható jövőn belül ez az egyetlen biztos módja annak, hogy még *ebben a században* véget érjen a konzervatív kormányzás. Nem olyan gyakori, hogy erkölcs és célszerűség összetalálkozzanak, de az még meglepőbb lenne, ha a Munkáspárt és a többi ellenzéki elem mindkettőnek hátat fordítana. Egy koalíciós kormány, amely elkötelezte magát a választójogi és az alkotmányreform mellett, alkalmas és realiztikus kiinduló állása lehetne az előbbieken kifejtett integrált, jólétre törekvő gazdaság- és szociálpolitikának. Természetesen nem hozhatja létre máról holnapra a szocializmust, de az egyetlen reményt nyújtja ahhoz, hogy a piaci individualizmustól egy új kollektívizmus irányába mozduljon el a társadalom.

Fordította: Lukács Katalin

Irodalom

- BEETHAM, D. (1987): „Choose democracy”, *New Socialist*, 49. sz.
 CALMFORS, L. és DRIFFILL, J. (1988): „Centralisation of wage bargaining”, *Economic Policy*, április
 CREWE, I. (1987): *The Guardian*, június 15.
 DAVIS, C. M. (1988): „Developments in the health sector of the Soviet economy 1970–90”, a Leeds-i politechnikumban „Szocializmus és szociálpolitika” címmel tartott konferenciára készült tanulmány
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1984): „A theory of human needs”, *Critical Social Policy*, 10. sz.
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1986): „Human needs and socialist welfare”, *Praxis International*, 6., 1.
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1990): *A Theory and Politics of Human Need* (Macmillan)
 HATTERSLEY, R. (1987): *Choose Freedom* (Penguin Books)
 KORPI, W. (1983): *The Democratic Class Struggle* (Routledge)
 MARQUAND, D. (1988): *The Unprincipled Society: New Demands and Old Politics* (Fontana)
 MURRAY, R. (1987): „Ownership, control and the market”, *New Left Review*, 164.
 NAIRN, I. (1988): *The Enchanted Class: Britain and its Monarchy* (Radius)
 PLANT, P. (1988): *Citizenship, Rights and Socialism* (Fabian Society, 531. sz.)
 TAWNEY, R. H. (1952): *Equality* (Allen and Unwin)
 TAYLOR Gooby, P. (1985): *Public Opinion, Ideology and State Welfare* (RKP)